

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR IJODIYOTI TADQIQOTCHISI

Anorboyev Farruxbek Muxitdin o'g'li

*Andijon viloyati Jadaquduq tuman 3-umumiy o'rta ta'lim
maktabi tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodiga yangicha talqinda ham ilmiy, ham badiiyat nuqtai nazaridan murojaat qilgan olim Aziz Qayumovning "Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiyoti"ga bag'ishlangan asari tahlil etilgan. Unda Bobur hayoti va ijodi haqida muallifning o'ziga xos tasvir usuli, tarixiy faktlar asosida badiiy tasvir yaratish mahorati kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, "Boburnoma", Aziz Qayumov, tarixiy fakt, badiiy talqin.

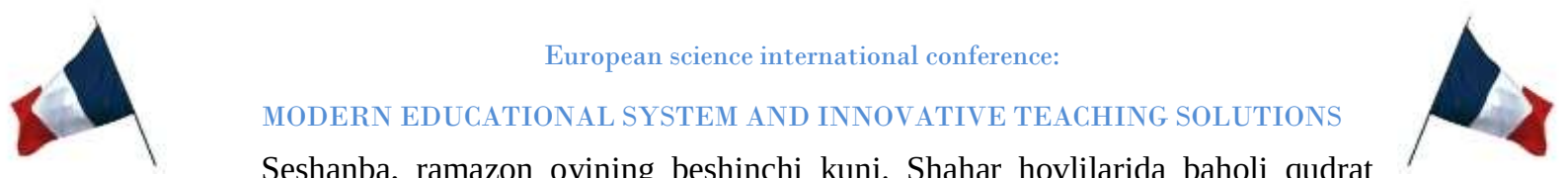
Keyingi yillar o'zbek nasrida esselashuv jarayoni kechmoqda. Bu xususiyatni ilmiy maqolalar misolida ham ko'rishimiz mumkin. A.Qayumov, I.Haqqul, S.Olim va boshqa adabiyotshunoslarning keyingi o'n yillik maqolalarining esse janriga tobora yaqinlashayotganligi bugungi adabiy jarayonning tabiiy mahsulidir. A.Qayumovning Bobur ijodiyotiga bag'ishlangan asari shu jihatdan xarakterlidir. A.Qayumov ushbu asariga yozgan so'zboshida mazkur bitiklarini risola ataydi. «Kitobxonni zeriktirib qo'ymaslik uchun uchun tasvir shakli badiylashtirildi», - deb izoh ham beradi. Bizningcha, ushbu asarni esse janri talablariga muvofiqligini hisobga olgan holda shunday atash, ma'qulroq. Chunki esseda ham ilmiy, badiiy, publitsistik xususiyatlar shu tarzda uyg'unlashadi. Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodiga yangicha talqinda, ham ilmiy, ham badiiyat nuqtai nazaridan murojaat qilgan olim akademik Aziz Qayumov sanaladi. Bobur tarjimai holi va ijodini o'rganishda, asarlarining nashr etilishida, ularning dunyo yuzini ko'rishida, keng ommaga etib borishida bu insonning xizmatlari benihoyadir. Ushbu tadqiqotda olimning so'nggi yillarda nashr etilgan tadqiqotiga murojaat qilindi. Bu tadqiqotni yaratishda, muallif aytganidek, «Boburnoma»dagi tarixiy voqealar va faktlar asos bo'lgan va uni ilhomlantirib, badiiy-ilmiy asarlar paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

Akademik A.Qayumov o'zining Bobur hayoti va ijodiga bag'ishlangan "Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiyoti" nomli tadqiqotida (Қаюмов А. Асарлар. 10-жилдлик, 5-жилд. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодиёти. Тошкент, «Мумтоз сўз», 2009) «Boburnoma»dan konkret tarixiy voqea va faktlarni misol sifatida keltirib fikr bildirmaydi. Bobur asarlarini obdon o'rgangan olim o'zining asarlarida bulardan o'rinli foydalanadi. Shu sababdan o'quvchi ulardan Bobur hayoti va ijodining kichik epizodlarigacha aniq, hayotiy ma'lumotlarni bilib oladi. Mavzuni yoritishda qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik, biografik metodlardan foydalanildi. A.Qayumov asarining «Zafar va mag'lubiyat» nomli qismida muallif aynan yuqoridagi uslub – tarixiy voqelarni ilmiy jihatdan umumlashtirib, uni badiiy talqin etadi va aytilish mumkinki, bu ilmiy

umumlashtirish olimga davr voqea-hodisalarini aniq tahlil qilish, uni kezi kelganda badiiy tasvirlash orqali maqsadga erishishni ta'minlaganki, bu uslub hozirgi boburshunoslikda, bayon tarzi bilan faqat Aziz Qayumovgagina xos, desak xato bo'lmaydi. Albatta, olim uslubiga ma'lum darajada ergashib, o'zlarining ayrim tadqiqotlarini, badiialarini yaratish tajribasi zamondosh boburshunoslarimiz, yozuvchilarimiz ijodida ham kuzatiladi, ammo ularning birortasi hali bu qadar ixchamlik, ilmiy ko'lam va badiiy mukammallikda akademik A.Qayumov darajasiga etganlari yo'q, deb o'ylaymiz. Asarining «Zafar va mag'lubiyat» qismida muallif shunday yozadi: «905 (1499- 1500) yili Bobur Farg'onadagi ichki kurashlar davomida Andijon, Axxi, O'shni qo'ldan berdi. Uning ahvoli juda tang bo'ldi. Shu payt Samarqand hokimi Muhammad Mazid Tarxon Boburni Samarqand viloyati hokimiyatiga chaqirdi. Bobur bu taklifni darrov qabul qildi. U Axxiga odam yuborib o'z g'animlari bilan sulh tuzdi va shu yili zulqa'da oyida Farg'onadan Samarqandga yo'l oldi. Muhammad Mazid Tarxon uning istiqboliga chiqdi. Ular hali Samarqandga etganlaricha yo'q ediki, Samarqandni Shayboniixon egalladi, degan xabar keldi. Bobur Keshga ketdi. Bu erda Muhammad Mazid Tarxon Boburni qoldirib, Hisorga, Xisravshoh xizmatiga o'tib ketdi» Muallif shuncha tarixiy dalillarni keltirsa-da, «Boburnoma»ni tilga olmaydi. Vaholanki, bu tarixiy faktlar aynan «Boburnoma»dan olingan. O'sha paytdagi mavjud siyosiy, ijtimoiy holatni tarixiy faktlar asosida qisqa umumlashtirib, o'quvchiga o'sha davr siyosiy holati, Samarqand taxti uchun kurash ishtirokchilari haqida umumiy ma'lumot bermoqda, xolos.

Bu o'rinda muallif «Boburnoma»dagi faktik ma'lumotlarni keltirmasdan umumiy ma'lumot berish bilan kifoyalanadi. Ushbu matnning davomida ham shu aqidasi sodiq qolib, Boburning g'oliblik va mag'lublik holatini faqat sharh berish orqali bayon etadi, xolos. «Boburnoma»dan biron bir iqtibos, parcha keltirmaydi. Bu uslub muallifning shu asari uchun qo'llagan bayon tarzi, tarixiy voqelikni ilmiy-badiiy talqinda berish uslubidir. Yuqoridagi matnning davomini ko'radigan bo'lsak: «Bobur va uning odamlari shahar va viloyatdan mahrum bo'lib, tentirab qoldilar. Ba'zi navkarlar Boburdan ajralib har tarafga keta boshladilar. Bobur o'ziga sodiq qolgan odamlar bilan tog'lar osha yaylovlarga o'ta Ko'hak daryosi bo'yiga etib keldi. Bu vaqtda Boburda ikki yuz qirq kishigina qolgan edi. Shu askar bilan Bobur 906 (1500) yili Samarqandga hujum qilib, uni egalladi. Shunda Bobur o'n to'qqiz yoshda edi. Bu Bobur tomonidan Samarqandni ikkinchi qayta egallashi edi. Samarqand a'yonlari Boburga sadoqat izhor qildilar... Atrof viloyatlardan Boburga yordam uchun qo'shinlar kela boshladi. Bobur katta kuch yig'ib, Saripul degan joyda Shayboniixon qo'shini bilan to'qnashdi. Bu jangda Shayboniixon qo'shini ustun chiqdi. Bobur o'z odamlari bilan shaharga kirib, darvozalarni berkitdi. Shayboniixon Samarqandni qamal qildi. Bobur qo'shini va Samarqand xalqi qamalda og'ir azoblarni boshdan kechirdilar. Shaharda oziqovqat qolmadi. Hech qaerdan yordam kelmadi. Boburning ba'zi lashkarboshilari o'z odamlari bilan shahardan chiqib qocha boshladi.» A.Qayumov Bobur tarjimai holi uchun o'ta muhim bo'lgan bu tarixiy faktdan foydalanib, turli darajadagi badiiy obrazlarni yaratishga muvaffaq bo'ladiki, bu tarixiy faktlar badiiylik kasb etadi, kitobxonni muallif fikriga hamohang tarzda ko'hna tarix voqealariga oshno qiladi: «899 (1494) yil.

Seshanba, ramazon oyining beshinchi kuni. Shahar hovlilarida baholi qudrat iftor tadoriki. Shohi to'quvchi Mulla Alijonning tashqari hovlisidagi mehmonxonada bugun iftor uchun kichik bir jamoa jam bo'lgan. Ular Qiyosiy, Jur'ar, Asiriy va xonanda Soatxon. Bu jamoat hammalari kosiblar, ammo tab'i nazm ahliga mansub kosiblar...» Bu parcha A.Qayumovning «Asarlar»idan kiritilgan «Kutilmagan yangilik» nomli hikoyasi bo'lib, yuqorida nomlari keltirilgan shaxslarning barchasi muallifning tafakkuridagi xayoliy, badiiy obrazlaridir. Ular haqida «Boburnoma»ning biror bir o'rnida ma'lumot berilmaydi. Muallif bu suhbatdoshlarning fikrini davom ettirar ekan, ularning nutqida qadim andijoniylarning shevasi yaqqol sezilib turadi. Bu bilan muallif asariga hayotiylik va haqoniylik baxsh etish maqsadida shunday yo'l tutadi: «Suhbatdoshlar turkiy (eski o'zbek) tilida so'zlashar edilar. Ularning talaffuzi, ifoda uslubi juda adabiy edi. Bu faqat tab'i nazm egalariga emas, balki butun Andijon xalqiga bir odat. Har bir savodli xonadonda, bunday xonadonlar Andijonda ko'p, kishilar Mir Alisher Navoiyning she'rlari turkiy tilning Andijon lahjasida yozilganini qayd etar ekan, bu bilan iftixor qilar edilar: yana mashhur musiqiy ustodi Xoja Yusufning Andijondan ekanini g'urur bilan eslatardilar... Suhbatdoshlarning iltimosiga ko'ra, Sabriy o'zining yangi bir she'rini o'qib berdi. Akademik Aziz Qayumov o'zining dunyoqarashi, badiiy mahorati va tasvirlash uslubidan kelib chiqqan holda «Boburnoma»ga murojaat qiladi. Muhimi, «Boburnoma»ga murojaat qilar ekan, muallif uning eng xarakterli, Bobur shaxsiyatini ochib beruvchi, unga bevosita daxldor bo'lgan voqeliklarga e'tibor qaratadi, qahramonning ichki kechinmalarini yoritib berishga harakat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. Arat, Reşit Rahmeti [Doğu Türkçesinden Çeviren]. 1987, Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. Vekayi Babur'in Hâtirati I, (=Türk Tarih Kurumu Yayinlari II, 5a1), Ankara.
2. Arat, Reşit Rahmeti [Doğu Türkçesinden Çeviren. İzahli İndeksi ve Notlari Hazirlayan], 1987, Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. Vekayi Babur'in Hâtirati II, (=Türk Tarih Kurumu Yayinlari II, 5b1), Ankara.
3. Beveridge A.S. The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiru'ddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette Susannah Beveridge, 2 Vols., – London, 1922; Repr, in one Volume, – London, 1969; – New Delhi, 1970; – Lahore, 1975.
4. Bacque - Grammont J.L. Le livre de Babur. – Paris, 1980. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 1 | ISSUE 10 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423 558 w November 2021 www.oriens.uz
5. Zahiruddin Muhammad Babur Mirza. Bāburnāma I, (= Sources of Oriental Languages and Literatures 18), Cambridge: Harvard University Press, USA. Thackston, W.M., 1993.